

Janna Kantola

Tanssi yöhön, pimeään.

Gnostilaiset teemat Pentti Saarikosken Tiarnia-sarjassa

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1998

Sisällys

I Johdanto	9
i Gnostilaisuudesta	14
ii Gnostilaisuus kirjallisuudessa ja kirjallisuuden tutkimuksessa	19
iii Pentti Saarikosken tuotannosta, tutkittava materiaali	28
iv Tutkimuksen rakenne ja tavoitteet	33
II Mythos ja gnosis	37
<i>Pentti Saarikoski ja Charles Olson</i>	
i Herakleitos, Hämärä, vastakohtat	45
ii Hämärä tanssii, vastakohtat yhdistyvät, <i>Post Scriptum</i> , Nietzschen <i>Zarathustra</i>	56
iii Hämärä tanssii elämän ja kuoleman, Ananta ja Shiva	75
iv Hämärä tanssii olemassaolon, <i>conditio humana</i> , Herakles, Sisyfos ja Oidipus	83
v Melankolia, menetetty aika; <i>Post illa</i>	100
vi Quetzalcoatl, Odysseus, kotiinpaluu	107
vii Myytit, intertekstit; Charles Olsonin <i>The Kingfishers</i> <i>Tiarnia</i> -sarjassa	116
III Gnosis	153
<i>Pentti Saarikoski ja Gunnar Ekelöf</i>	
i Jumaluus, panteismi	154
ii 'Tyttö', <i>Daimon</i>	160
iii 'Tyttö', <i>Maailmasta-kokoelman</i> runo <i>Perunavaras</i> , <i>Hämärän tanssit</i> ja <i>Finnegans Wake</i>	177
iv 'Tyttö', rakkaus. <i>Hämärän tanssit</i> ja Gunnar Ekelöfin <i>Vägvisare till underjorden</i>	188
v Kahdesta tulee yksi. <i>Tuomaan evankeliumi</i>	209

IV Gnosis ja postmoderni	219
<i>Pentti Saarikoski ja visuaalinen, kuvataiteet</i>	
i Ristiriitaisuudet, moniäänisyys, anonyymisyys	230
ii Vaihtuvat näkökulmat, välitön tietoisuus todellisuudesta, jukstaposition tekniikka	237
iii Fragmenttien kehät, toisto, samanaikaisuudet, analogisuus kuvataiteisiin	257
iv Puhuvan äänen häivyttäminen, läpinäkyvät symbolit, poispyyhkivyyys	272
v 'Paranoia ja anti-paranoia', assosiativisuus; välitön siirtyminen havainnosta toiseen	287
Lopuksi	299
Lähteet ja kirjallisuus	304
Summary	326
Kiitokset	328

Johdanto

Ei jossakin paikassa jonakin aikana
minä en halua tätä niin
vaan minä istun jalat ristissä lattialla ja
kannattelen polvillani heitä
jotka ennen minua rakensivat tätä maailmaa ja ennen
minua tulivat tuulen tutuiksi
(*Hämärän tanssi, 22.*)

Pentti Saarikosken (1937-1983) tekstien metarunollisuus, tietoisuus menneestä, edeltävistä runoilijoista ja ajatteliijoista, ajasta ylipäätään, liittää hänen runoutensa tutkimukseni uskonnollis-filosofiseen aiheeseen. Käsittelen Tiarnia-sarjan gnostilaisia teemoja.¹ Saarikosken runouden liittäminen uskonnollis-filosofiseen näkökulmaan, ja gnostilaisuuteen, pohjautuu osin Saarikosken runoudessaan implikoimaan mosaiikinkaltaisuuteen, tapaan yhdistellä: niin näkökulmia, todellisuuksia kuin maailmankatsomuksiakin. Rinnastan Saarikosken runoutta teksteihin, jotka jo ovat runoihin kirjoitettuina, alluusion ja sitaatein, mutta myös vastalausein, kieltämisen kautta. Nostan esille näitä tekstejä, ja kuljen tulkinnassani edemmäs niiden osoittamiin suuntiin. Lähinnä pyrkimyksenäni on runojen merkitysten avaaminen.

Tiarnia-sarjan yhteydessä Saarikoski puhui korostuneesti käyttämistään lähteistä, ja juuri Tiarnia-sarjaa on Pentti Saarikosken tuotannossa usein sanottu "paljon lukeneen, oppineen miehen kirjoittamaksi". Oppineisuus on kuitenkin Saarikosken yhteydessä

ymmärrettävä syvässä mielessä, kuten Kirsti Simonsuuri on kirjoittanut (1983, 433): oppineena häntä ei niinkään voi pitää lukeneisuutensa tähden, vaan siksi, että "hänen runoilijan etsintänsä on sidoksissa häntä edeltäneiden runoilijoiden löytöihin, niitä osaksi hyväksi käyttäen, osaksi täydentäen".

Oppineisuuteen sisältyvä kyky kuunnella ja ymmärtää viestejä toisista ajoista ja toisista paikoista² purkautuu Saarikosken tuotannossa usein myyttien kautta, joita edeltäneetkin runoilijat ovat liittäneet runojensa osiksi. Esseessään *Minun runoni ja minun aatteeni* (1979) Saarikoski toteaa itsekin - pohtiessaan 'oppineisuuttaan' *Tiarnia-sarjan* ensimmäisen kokoelman *Tanssilattia vuorella* (1977) kommentoinnin yhteydessä - että hänen runoissaan on paljon viittauksia kreikkalaiseen mytologiaan. Mytologian osalta Saarikoski sanoi kuitenkin käyttäneensä kirjoitustyön aikana tietoteoksia (1979,311): mytologiset tarinat siirtyivät sarjan runoihin paitsi *Iliasta* ja *Odyssiasta*, myös Karl Kerényin ja Robert Gravesin teosten *Die Heroen der Griechen* (1958) ja *The Greek Myths I-II* (1955) sivuilta, joista Saarikoski kirjoitti esseessään 'etsimällä etsineensä' aineistoa runoihinsa.³ Tärkeitä Tiarnia-sarjan runoille mytologian osalta olivat myös Joseph Campbellin *The Masks of God* -sarjan teokset. Campbellin, Gravesin ja Kerényin teosten ohella runojen taustalta voi usein nähdä käännöstyön jälkiä. Kokoelmissa *Tanssilattia vuorella* ja *Tanssiinkutsu* (1980) ovat Saarikosken käännökset Homeroksen Iliaan eräistä jaksoista ja Kreikkalaisen antologian (*Anthologia Graeca*) runoista selkeimmin esillä, runojen toisinaan myös mainitessa lähteensä. Sarjan aloittaa kreikkankielinen sitaatti Homeroksen Iliasta ja Iliaseen palataan kokoelmassa myöhemminkin, runossa XXVIII, joka kääntää Iliaan 2. runoa.⁴

Gnostilaisuudesta ei Saarikosken yhteydessä ole aiemmin ollut puhe. Tosin Saarikosken kiinnostus uskonnonfilosofiaan on muistelmallisten ja autobiografisten tekstien kautta tunnettua⁵, mutta kirjallisuudentutkimuksellista analyysia ei tästäkään aiheesta ole tehty, vaikka runotutkimuksessa onkin perinteisesti kiinnitetty huomiota mystiikkaan ja uskonnollisiin aineksiin. Gnostilaisista teksteistä Saarikoski tunsikin mm. apokryfisiin kirjoihin kuuluvan *Tuomaan evankeliumin*.⁶ Paitsi runojen viitteistä ja alluusioista sekä päiväkirjateksteistä, tämä käy ilmi myös Saarikosken proosateksteistä - teokseensa Euroopan reuna (1.982) Saarikoski sisällytti käännösfragmenteja Tuomaan evankeliumin logioneista.⁸ Tiarniasarjaa kirjoittaessaan Saarikoski perehtyi myös jo edellä mainittuun Joseph Campbellin neliosaiseen *The Masks of God* -teossarjaan, jossa gnostilaisuutta käsitellään suhteellisen laajasti.⁹ Parnassossa julkaistussa¹⁰ "Bretagnen päiväkirjassa" Saarikoski kytkee apokryfiset kirjat, juutalaiskreikkalaisen perinteen amerikkalaiseen runouteen, Walt Whitmaniin ja Allen Ginsbergiin:

Löysin talon kirjahyllystä VT:n apokryfisten kirjojen ruotsinnoksen (Proprius Förlag / Hälsinborg 1969), ja sitä olen nyt iltalampun valossa lueskellut. Minä en tosiaankaan tiennyt että nämä kirjat ovat joko hepreasta kreikaksi käännettyjä tai osin kreikaksi kirjoitettujakin, enkä tiennyt sitä että Luther siksi jätti ne Raamattunsa ulkopuolelle. Ortodoksinen kirkko hyväksyy ne, samoin kuin se hyväksyy Tuomaan evankeliumin (jonka minä luin Uudessa Valamossa ja jota siteeraan "Euroopan reunassa"). Jos olisin 30-vuotias... Jos Homeros ei painaisi päälle... Kaikkea ei voi ottaa tehtäväkseen. Luin Siirakin kirjan ja vakuutuinkin yhä enemmän siitä minkä olen aikaisemminkin todennut, että Walt Whitmanin - ja Allen Ginsbergin - runouden juuret ovat juuri täällä, juutalaisessa lyriikassa; apokryfiset kirjat ovat syntyneet hellenistisenä aikana, ja juutalaiskreikkalaiseen perinteeseen WW

ja AG liittyvät lähestulkoon saumattomasti. [...] (Saarikoski 1997, 248.)

Saarikosken henkilökohtainen kiinnostus gnostilaisuutta kohtaan toimii tutkimukseni suunnannäyttäjänä gnostilaisuuden tulkinnan osalta. Pääosin kristilliseen näkemykseen pohjaava tulkintani gnostilaisuudesta¹¹ ja sen filosofiasta voidaan tutkimuksessani kuitenkin asettaa vuoropuhelusuhteeseen Saarikosken runouden kanssa silloinkin, kun suoranainen vaikutussuhde - edellä mainitun laajemman kiinnostuksen lisäksi - niiden väliltä puuttuu. On syytä painottaa, että tutkimukseni tavoitteena on edellä mainitun vuoropuhelusuhteen kautta tuottaa uutta tietoa ensisijaisesti Saarikosken runoudesta, hänen Tiarnia-sarjastaan.

Gnostilaisuudesta ja sen filosofiasta abstrahoidut teemat järjestävät tutkimukseni kolmea päälukua. Teemojen kautta etenevän analyysin tarkoituksena on paitsi lukea runoja yhdessä gnostilaisten tai gnostilaisuuden filosofiaan läheisesti liittyvien tekstien kanssa, myös jäsentää jotakin niissä tavoiteltua; kokemusta ympäröivästä maailmasta ja todellisuudesta. Seuraavassa esittelen joitakin gnostilaisuuden keskeisiä piirteitä niiden teemojen ja ajatusten taustaksi, jotka tutkimuksessani asetetaan luettavaksi Saarikosken runouden kanssa rinnan. Tämän jälkeen luon lyhyen katsauksen tapaan, jolla gnostilaisuutta on yhtäältä kirjallisuudessa ja toisaalta kirjallisuudentutkimuksessa lähestytty. Johdannoksi esitetty kuvaus gnostilaisuudesta ja sen filosofiasta toimii tutkimukseni lähtökohtana ja siten myös rajauksena gnostilaisuuden laajan käsitteen osalta¹², vaikka korostankin aina lukujen aluksi niissä painotettuja gnostilaisuudesta abstrahoituja teemoja.

Lopuksi

Kun tutkimuksessa asetetaan luettavaksi rinnan kaksi eri traditioihin perustuvaa aihetta, on ajatuksena usein yhtäläistä näitä, avata niistä keskeytyksiä analogian avulla. Tällöin ilmeiset eroavuudet vertailuissa aiheissa ohittuvat, kuten myös tässä tutkimuksessa; ne eivät ole olleet tutkimukseni aiheena. Sen sijaan olen pyrkinyt korostamaan Saarikosken runouden erikoislaatua etenemällä joskus kauaskin niistä gnostilaisuudesta abstrahoiduista teemoista, jotka järjestävät tutkimukseni kokonaisuutta ja sen rakennetta. Etenemällä gnostilaisuuden käsitteen osalta sen äärimmille rajoille - historiallisille, filosofisille ja kirjallisuustieteellisille - olen tavoitellut paitsi Saarikosken runouden erikoislaatua, tuonut esille sen moni-ilmeisyyttä, ja osoittanut, että Saarikoski *Tiarnia*-sarjassaan ikään kuin luo oman gnosiksensa - niin mytologiaan kuin filosofisiin lähtökohtiinkin liittyen - ja etenee gnostilaisista vaikutteista kohti jotakin uutta, vastaa gnostilaisen ajattelun haasteeseen. (Vrt. Colpe 1980, 46).

Tuon seuraavassa esille joitakin sellaisia yleisiä, koko tutkimukseni kannalta merkityksellisiä aiheita, jotka parhaiten karakterisoivat tulkintojani *Tiarnia*-sarjasta, siitäkin huolimatta, että olen tutkimukseni kuluessa esittänyt monia, eroaviakin näkökulmia ja sisäänkäyntejä sarjan runoihin. Monesti on voinut huomata yksittäisten, "eroavienkin näkökulmien" katsovan samaa kohdetta, tavoittelevan 'samoja' aiheita, vaikka niiden kautta puhutaankin ikään kuin eri kielillä. 'Väärinlukemisen' mahdollisuus on suuri, kun aiheeseen liittyy myyttejä ja ajatusmalleja, joilla kulttuurissamme on arkipäiväistynyt merkitys. Tutkimuksessani olen pyrkinyt näkemään näitä toisin: pyrkimys ajatella toisin on myös *Tiarnia*-sarjan osalta perustava.

Keskeisimmillään gnostilaiset aiheet tulevat *Tiarnia*-sarjassa pohdituiksi ajallisuuden ja olemassaolon problemaattisissa kysymyksissä. Tutkimukseni kolmea laajempaa lukua kokoavan gnostiksen on nähty sivuavan olemassaolon tärkeitä kysymyksiä - Mistä tulen? Missä olen? Mihin olen menossa? -ja siten eksistenssin aikaan sitoutuneisuutta, ja ennen kaikkea tiettyä välitöntä kokemusta todellisuudesta, jossa mennyt, nykyinen ja tuleva limittyvät toisiinsa. Nämä aiheet ovat luonnollisesti hyvin yleisiä, ja voisi jopa ajatella, että juuri menneen, nykyisyyden ja tulevan välinen vuoropuhelu olisi runouden - taiteen ylipäätään - piirre par excellence, ja tässä mielessä myös jokaisen runoilijan teksti jossain määrin 'gnostilainen'. Kuitenkin näkisin, että näiden gnostilaisuudessa merkityksellisten olemassaolon ja ihmisyyden problematiikkaa sivuavien ajallisuuden teemojen korostuneen pohdinnan *Tiarnia*-sarjan runoissa voi ajatella perustellusti - yhdessä niiden gnostilaisiin teksteihin suunnattujen konkreettisten viittausten ja allusioiden kanssa, jotka tutkimuksen kuluessa on tuotu esille - liittävän Saarikosken runoutta osaksi jo tutkimuksen johdannossa esiteltyä kaunokirjallisten 'gnostilaisten' tekstien joukkoa.

Käsitlemiensä eksistentiaalisten aiheiden tähden gnostilaisuus on antoisa luettavaksi rinnan runouden kanssa; nämä kaksi toisistaan monin tavoin eroavaakin aihetta voivat juuri tästä syystä kosketuskohdissaan valaista ymmärrystä toinen toisestaan, ja siten tuottaa merkityksellistä uutta tietoa myös tulkinnan osalta. Toisaalta gnostilaisuus on ollut hedelmällinen luettavaksi rinnan Saarikosken runouden kanssa myös siitä syystä, että filosofisuutensa tähden se on myös taideteoreettisesti

antoisa; siksi on ollut mahdollista myös tutkia Saarikosken runoudessa ilmeistä, uutta luovaa tapaa nähdä, havaita ja kokea ympäröivä maailma. Tutkimukseni painopisteet liittyvät myös laajemmin pyrkimykseni

rinnastuksen kautta tavoittaa uutta tietoa: taustalla on ollut yhtäältä - paitsi eri tieteenalojen yhdistäminen, eri traditioihin liittyvien tekstien tarkastelu, kuten tutkimukseni perusasetelmassa - myös taiteenlajien ilmaisullisten erojen häivyttäminen, keskittyminen niiden viestiin, konkreettisimmin juuri edeltäneessä, tutkimukseni viimeisessä luvussa, jossa 'visuaalinen' on ollut tärkeässä asemassa. Tyyllinen variaatio, jota on ollut tutkimukseni viimeisessä osassa mahdollista tutkia vuoropuhelusuhteessa toisiin taiteisiin, ja siihen liittyvät ironian ja leikkillisyyden aspektit, kiinnittyvät myös tietoisuuteen menneestä ja edeltävistä runoilijoista, joihin tutkimukseni kaksi ensimmäistä osaa suoranaisemmin keskittyvät.

Ilmaisullisten erojen häivyttämisen, 'keskittymisen viestiin', on tutkimuksessani voitu huomata karakterisoivan Saarikosken poetiikkaa toisinkin. Tutkimukseni ensimmäisessä osassa esitellyn myyttisen materiaalin nähtiin tukevan eksistentiaalisia kysymyksiä, joita *Tiarnia*-sarjassa lähestytään vaihtuvista näkökulmista. *Tiarnia*-sarjan runoissa Saarikoski puhuu usein juuri myyttien kautta meille kaikille yhteisestä, universaalista murheen tunteesta, inhimillisestä kokemuksesta -jota käsite *conditio humana* ilmaisee - joka yhdistää meitä ja joka on gnostilaisuudenkin osalta merkittävä: pohdituksi tulee ihmisen maailmassaolo, maailmaan kuulumattomuus ja tietoisuus kuolevaisuudesta. Se, että *Tiarnia*-sarjan runot ovat tässä mielessä vaikuttavia, ei johdu suoranaisesti siitä, että niissä on käytetty myyttejä, vaan pikemminkin siitä, että niissä on ilmaistu ymmärrys sellaisista aiheista, joita myytitkin osaltaan tavoittelevat, ja joista Saarikoski toisaalta puhuu runoissaan yhtä lailla menneen kuin nykyisenkin kautta. Myytit ovat hänen runoudessaan ennen kaikkea välineitä menneisyydestä, joiden avulla on mahdollista rakentaa nykyisyyttä ja jotakin uutta. Tässä mielessä kiinnostavimpia *Tiarnia*-sarjan yhteydessä ovatkin ne tutkimuksen

kuluessa esiintuodut perustavat tavat, joilla myyttejä lähestytään, tietty analogian ajatus, pyrkimys muuttumattomaan, johonkin pysyvään.

Pysyvän, muuttumattoman ja jonkinlaisen 'asioiden ydinten' etsiminen liittyy *Tiarnia*-sarjan runoissa usein melankoliseen kokemukseen maailmasta ja olemassaolosta - sillä melankoliaan voi sanoa sisältyvän eräänlaisen täyttymättömän yrityksen löytää etsitty vastaus, jokin totuudenkaltainen - vaikkakaan tätä kokemusta ei välttämättä suoranaisesti pueta sanoiksi. Ja juuri 'asioiden ydinten', muuttumattoman etsiminen on merkittävä pohdittaessa Saarikosken suhdetta uskonnollisiin teksteihin - gnostilaisuuteen - ja toisaalta myös hänen tapaansa hyödyntää esimerkiksi juuri myyttejä teksteissään. Konkreettisimmin *Tiarnia*-sarjan gnostilaiset teemat olivat esillä tutkimukseni toisessa osassa, luvussa III, jossa todettiin gnostilaisen mytologian tärkeys *Hämärän tansseissa* ja sen tulkinnassa. Gnostilaisuuden gnosikseen samastettava välittömän kokemuksen olevasta nähtiin tehostuvan niissä kohdissa, joissa gnostilaisia aiheita sivuttiin toisinkin. Oleellisimman gnostilaisen tematiikan osalta osoitin olevan *Hämärän tanssien* "tytön", jonka monitulkintainen hahmo suhteutuu gnostilaisuuteen monista näkökulmista.

Gnostilainen aihepiiri liittyy olennaisesti myös Saarikosken runouden filosofisiin lähtökohtiin, ja myös siihen runouden traditioon, jonka osaksi hän asettuu. Tietoisuudessaan menneestä, edeltävistä runoilijoista, myyteistä ja kulttuureista, on Saarikoski ollut painotuksiltaan, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, länsimaista traditiota suosiva. Yksi tutkimukseni lähtökohdista oli suhteuttaa Saarikosken runoutta osaksi eurooppalaista perinnettä, maailmankirjallisuutta ja myös sen tämänhetkistä, uusinta tutkimusta. Tutkimuksessani esiinnostettujen taustatekstien - Charles Olsonin runon *The Kingfishers*, Gunnar Ekelöfin kokoelman *Vägvisare till underjorden* sekä visuaalisen, kuvataiteiden -

huomattiin kytkeytyvän *Tiarnia*-sarjan runoihin niin rakenteellisten kuin temaattisten lähtökohtien kautta, myös gnostilaisuuteen liittyvien aspektien osalta. Näiden runoilijoiden tekstien ja *Tiarnia*-sarjan yhteyksien lisäksi on tutkimukseni konkreettisimpana tuloksena myös Hämärän tanssien viittaavuuden osoittaminen esimerkiksi Nietzschen *Zarathustra*n, ja toisaalta gnostilaiseen *Tuomaan evankeliumiin*. Näiden tekstien näin kytkeytyvän *Tiarnia*-sarjan kontekstissa Saarikoskelle läheiseen Herakleitoksen ajatteluun, hänen filosofisiin fragmentteihinsa; Herakleitos huomattiin tärkeäksi myös muiden tutkimuksessani *Tiarnia*-sarjan kanssa rinnan käsiteltyjen tekstien yhteydessä, Ekelöfin, Eliotin, Olsonin ja Poundin tekstien. Niin tekstienvälisyyden kuin laajempien uskonnollisfilosofisten pohdintojen osalta toivon syventäneeni Pentti Saarikosken runoilijanlaadun ymmärrystä ja ennen kaikkea toivon osoittaneeni hänen arvonsa runoilijana, jonka tuotanto myös kokonaisuudessaan on aikamme runouden ehdotonta kärkeä.

Viitteet

- 1 Teemalla Teemalla tarkoitan 'käsiteltäviksi annettuja', runoihin asetettuja aiheita. Kreikan *thema-sana* johtuu verbistä Τίθημι, asettaa: siihen nojaten tarkoitan teemalla runoihin asetettujen aiheiden ajatuksellista sisältöä.
- 2 (ibid.)
- 3 Kuten H.K. Riikonen kirjoittaa teoksessaan *Paikkoja ja myyttejä* (1996, 98) on Gravesin teoksella ollut huomattava merkitys 1900-luvun jälkipuoliskon lyriikassa. Mielenkiintoisin Saarikosken runouden kannalta on tässä mielessä Charles Olson, jonka tuotantoa kohtaan Saarikoski osoitti jo kuusikymmentäluvulla mielenkiintoa, mutta myös myöhemmin, kuten tutkimuksessani osoitan.
- 4 Tiarnia-sarjan runot muodostavat usein temaattisia rykelmiä, toisiinsa läheisesti liittyviä, peräkkäin tai vierekkäin asetettuja runoja (Riikonen 1992, 16): näin myös 'Troija-runojen' osalta. Tanssilattia *vuorella* -kokoelman runoa XXVIII jatkavat samaan aihepiiriin liittyvät runot XXIX ja XXX.
- 5 Saarikosken kiinnostusta gnostilaisuutta kohtaan minulle korosti Kirsti Simonsuuri; hän myös ehdotti gnostilaisuuden teemaa Saarikosken myöhäistuotantoa käsittelevän pro gradu -tutkielmani (1996) aiheeksi.
- 6 *Tuomaan evankeliumi* on myös merkittynä Saarikosken kirjaston luetteloon. Kirjasto, jonka luettelo on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa, käsittää 1800 teosta. Luettelo, jonka on Mia Bernerin pyynnöstä tehnyt Helena Saarikoski, koostuu niistä kirjoista, jotka Pentti Saarikoskella oli työpöydällään ja kirjahyllyssään TjörninVälsängissä hänen kuollessaan elokuussa 1983 Joensuussa. Saarikosken hallussa ollut *Tuomaan evankeliumi* oli Johannes Seppälän käännös, joka ei ilmeisesti käännöksenä tyydyttänyt häntä, kun hän toisaalla suunnitteli tekevänsä siitä uuden

käännöksen: myös vuonna 1992 ilmestyneen *Tuomaan evankeliumin* laitoksen toimittajat mainitsevat, että Seppälän käännös "ei valitettavasti ole hyvää yleiskieltä ja sisältää myös selviä käännösvirheitä" (Huuhtanen et al. 1994, 18).

- 7 Ks. tuonnempana.
- 8 Esseessään Viimeinen sana (1983) Saarikoski totesi kääntävänsä juuri *Tuomaan evankeliumin*, jos kääntäisi jotakin Jeesuksesta kertovaa - hänestä kaanonin ulkopuolelle suljettu Tuomaan evankeliumi oli evankeliumeista paras (sit. Berner, P.S. *Merkintöjä suruvuodelta*).
- 9 Saarikoski mainitsee teoksen toistuvasti proosateoksessaan Asiaa tai ei.
- 10 Nämä päiväkirjat on julkaistu myös ruotsiksi, erillisenä niteenä, otsikolla *Dagarna i Kerlin* (Saarikoski 1997).
- 11 Gnostilaisuuden käsitteestä tutkimukseni kontekstissa tarkemmin myöhemmin.
- 12 Seuraavassa esityksessäni gnostilaisuudesta ei ole mahdollista laajemmin esitellä kaikkia gnostilaisuuteen liitettävissä olevia eri tekstejä ja 'koulukuntia' hieman eroavine oppeineen. Näistä lähemmin ks. Jonas 1991, 101-236 (Simon Magus, Marcion, Poimandres, Valentinus, Mani).